

ZEYD b. ALİ

fi'l-imâme ilâ Vâsil b. 'Atâ'), *Huḫūkullâ-hi 'ale'l-halk, er-Red 'ale'l-Mücbire, er-Red 'ale'l-Mürçî'e* (Risâle fi'l-cedel ma'a'l-Mürçî'e), *er-Risâletü'l-Medeniyye* (Medineliler'e bazı meselelere dair verdiği cevapları içeren bir risâledir), *er-Risâletü's-Şâfiye, Kitâbü's-Şafve, Münâzaratü eh-li's-Şâm.*

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 325-326; Belâzürî, *En-sâb* (Zekkâr), III, 427-451; Taberî, *Târîh*, Kahire 1358/1939, V, 495-506; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Maḳâtîlü't-Tâlibiyyin* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1408/1987, s. 124-144; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1991, s. 26-30; Şehristânî, *el-Milel* (Vekîl), I, 154-157; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), XIX, 450-480; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam* (Atâ), VII, 207-212; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 229-236; Humeyd b. Ahmed el-Muhallî, *el-Hadâ'ıku'l-verdiyye fi menâkıbî e'immeti'z-Zeydiyye* (nşr. Murtazâ el-Hasenî), San'a 1423/2002, I, 241-267; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî*, s. 132-133; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXIV, 398, 401-408; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, V, 389-391; Safedî, *el-Vâfi*, XV, 33-36; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 329-331; Brockelmann, *GAL*, I, 313-314; *Suppl.*, I, 197; Nâcî Hasan, *Şevretü Zeyd b. 'Alî*, Necef 1966; Yusuf Ziya Kavakcı, *Suriye-Roma Kodu ve İslam Hukuku* (Macmû' al-Fıkh Sistematiğile), Ankara 1975; M. Ebû Zehre, *el-İmâm Zeyd*, Kahire, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî); Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, Kahire 1400/1980, II, 121-137; Sezgin, *GAS* (Ar.), I/3, s. 315-326; Sâlih Ahmed el-Hatib, *el-İmâm Zeyd b. 'Alî el-müfterâ 'aleyh*, Beyrut 1404/1984; A'yânü's-Şî'a, VII, 107-125; Ahmet Ağırakça, *Emevîler Döneminde Kıyâmlar*, İstanbul 1992, s. 363-388; Ca'fer es-Sübhânî, *Buḫûş fi'l-milel ve'n-nihal*, Kum 1415, VII, 7-528; Abdüsselâm b. Abbas el-Vecîh, *A'lâmü'l-mü'ellifine'z-Zeydiyye*, Amman 1420/1999, s. 439-444; İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdülmelik*, Ankara 2001, s. 67-90; M. İbrâhîm el-Feyyûmî, *Târîhu'l-fırakü'l-İslâmiyye: eş-Şî'atü'l-'Ara-biyye ve'z-Zeydiyye*, Kahire 1423/2002, II, 273 vd.; Yusuf Gökâlp, *Zeydîlik ve Yemen'de Yayılışı* (doktora tezi, 2006), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 32-51; Eren Gündüz, *Zeyd bin Ali: Hayatı, Eserleri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri*, İstanbul 2008; Fatih Yücel, *Zeydî Usulcülerin Kaynak Anlayışı* (doktora tezi, 2008), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; İsa Doğan, *İslâm'ın Âlim Modeli Olarak İmam Zeyd b. Ali: Hayatı, Mücadelesi, Bilge Kişiliği, Görüşleri ve Çağımızdaki Önemi*, Ankara 2009; a.mlf., "Zeyd b. Ali ve Kelâmî Görüşleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7, Samsun 1993, s. 137-153; Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi*, İstanbul 2010, tür.yer.; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, İstanbul 2011, s. 83-133; R. Strothmann, "Das Problem der Literarischen Persönlichkeit Zaid b. 'Ali", *Isl.*, XIII (1923), s. 1-52; Za'im el-Hayrullah, "ez-Zeydiyye ve 'alâkatühüm bi-Zeyd b. 'Alî: Mukârebe evveliyye", *et-Teuhîd*, XV/87, Kum 1997, s. 74-81; Saffet Köse, "Fıkıh Literatürünün Tartışmalı İki Eseri: el-Mecmû'u'l-kebir ve el-Mehâric fi'l-hiyel", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, Konya 2004, s. 289-301; a.mlf., "Zayd b. 'Ali His Life, Works and Place in Islamic Legal Thought, by Eren Gunduz, Is-

tanbul Düşünce Yayınları, 2008, XVI+374 pp.", *İlahiyat Studies: A Journal on Islamic and Religious Studies*, I/1, Bursa 2010, s. 126-129; Ca'fer Hüseyin Sebzevârî, "Difâ' ez Zeyd b. 'Ali b. el-Hüseyin 'aleyhimü's-selâm", *Mirâş-ı Şehâb*, X/1-2, Şiraz 1383, s. 209-215; W. Madelung, "Zayd b. 'Ali b. al-Husayn", *EP* (İng.), XI, 473-474; Menî Ebû Zeyd, "Zeyd b. 'Alî", *Mevsû'atü a'lâmi'l-fikri'l-İslâmî*, Kahire 1425/2004, s. 433-436.

SAFFET KÖSE

ZEYD b. AMR

(زيد بن عمرو)

Zeyd b. Amr b. Nüfeyl el-Adevî el-Kureşî
(ö. m. 606)

Bi'setten önce yaşamış
Mekkeli Hanifler'den biri.

Zeyd'in babası Amr b. Nüfeyl, babasının ölümü üzerine Câhiliye âdetine uyararak onun karısı Haydâ' bint Hâlid'le (bazı kaynaklarda Hanne bint Câbir) evlenmiş, Zeyd bu evlilikten dünyaya gelmiştir. Haydâ'nın Nüfeyl ile evliliğinden olan Hz. Ömer'in babası Hattâb, Zeyd'in hem amcası hem anne bir kardeşidir. Zeyd de aşere-i mübeşşereden Sa'id'in ve Hz. Ömer'in hanımı Âtike'nin babasıdır. Câhiliye döneminde Kureyşliler, Büvâne isimli putun yanında yılda bir defa toplanır, ona kurban kesip hediyeler sunar, etrafında döner ve o günü bayram sayarlardı. Bu günlerden birinde dört kişi gizlice bir araya gelerek bu uygulamanın yanlışlığı hususunda görüş birliğine vardı ve yeni bir din arayışı maksadıyla bazı memleketleri dolaşmaya karar verdi. Bunlardan Varaka b. Nevfel ile Osman b. Huveyris Hıristiyanlığı kabul ederken Resûl-i Ekrem devrine kadar arayışını sürdüren Ubeydullah b. Caḫş müslüman olduktan sonra Habeşistan'a hicret etti, orada Hıristiyanlığa geçti ve hıristiyan olarak öldü. Zeyd b. Amr ise araştırmaları neticesinde Yahudiliği de Hıristiyanlığı da benimsemedi ve kendi ifadesiyle "İbrâhîm'in rabbine" ibadet ederek yaşadı. Bu bakımdan Zeyd risâletten önce Mekke'de Hanifliğin en önemli temsilcilerinden sayılır.

Zeyd b. Amr, bu süreçte farklı din mensuplarıyla görüşmek için Mekke'den ayrılmak istediğinde akrabalarının muhalefetine karşılaştı. Karısı Safiyye bint Hattâmî onun niyetini Hattâb'a bildirdi, o da kendisine mani oldu. Kabilesi tarafından dışlanan Zeyd bir dönem Hira dağında yaşamaya mecbur kaldı. Onun Mekkeli gençleri yanına çekmesinden endişelenen Hattâb bazı kişileri başına musallat ederek Mekke'ye girmesini engellediğinden Zeyd

şehre gizlice girmeye çalışırdı. Mekke'ye girebildiği zamanlarda insanları uyarır, Kâbe'nin yanında onlarla konuşur, İbrâhîm'in dinine uyanlardan kendisi dışında kimse olmadığını söyler ve şöyle dua ederdi: "Allahım! Şahit ol ki ben İbrâhîm'in dinindenim" (Buhârî, "Menâkıbü'l-enşâr", 24); "Ey Allahım, ey İbrâhîm'in ilâhı, dinim İbrâhîm'in dinidir" (Nesâî, "Menâkıb", 13). Bu dinin gereklerini tam bilemediğinden Kâbe'ye dönüp, "Allahım! Sana ibadet etmemin en iyi yolunu bilsem öyle ibadet ederdim, ne yazık ki bilmiyorum!" diye hayıflanır, elleri üzerine secde ederdi. Onun ayrıca belirli vakitlerde Kâbe'ye yönelerek namaza benzer bir ibadeti yerine getirdiği zikredilmektedir (İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 569-570).

Hak din yolunda Hayber ve Medine yahudileriyle, Fedek, Eyle, Musul ve Cezîre taraflarındaki yahudi ve hıristiyan din adamlarıyla görüşen Zeyd bunlarda aradığını bulamayınca Dimaşk'a gitti. Belkâ'da (yahut Hîre, Cezîre veya Musul'da) karşılaştığı bir rahip kendisine aradığı dinin artık mensubu kalmayacağını Haniflik olduğunu, onu ihya edecek peygamberin Hicaz'da çok yakında ortaya çıkacağını söyledi. Bunun üzerine geri dönen Zeyd dönüş yolunda bir rivayete göre Lahm kabilesinin topraklarından geçerken öldürüldü. Birçok kaynakta, Zeyd'in bi'setten beş yıl kadar önce Kâbe'nin tamir edildiği dönemde vefat ettiği kaydedilmekle birlikte Dimaşk'ta öldüğüne dair bilgiler de mevcuttur (İbn Asâkir, XIX, 516). Nitekim Dimaşk'tan dönünce dolaştığı yerlerde Hz. Peygamber'in zuhuru ve sıfatları hakkında öğrendiklerini başkalarına anlattığına dair rivayetler (İbn Sa'd, I, 161-162; İbn Asâkir, XIX, 503-504; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIV, 300) kendisinin Mekke'ye ulaştığını ve burada bir süre daha yaşadığını göstermektedir. Zeyd, Medinelî Hanîf Ebû Kays Sayfî b. Eslet'le Mekke'de konuşmuş, Ebû Kays kendisine birçok yeri dolaştıktan sonra İbrâhîm'in dinine bağlı kalmayı tercih ettiğini söylemiştir (İbn Sa'd, IV, 384).

Zeyd'in, başından geçenleri peygamberlikten evvel Hz. Muhammed'e anlattığına dair bazı rivayetler vardır. Buna göre Hz. Muhammed gençliğinde Zeyd b. Amr ile görüşmüş ve putlara kurban edilen hayvanların etinden yenmemesi gerektiğini ondan öğrenmiştir. Nitekim bu konudaki rivayete göre bi'setten önce bir gün Resûlullah Tâif'ten dönerken Mekke dışında yaşayan Zeyd ile Beldah mevkiinde karşılaşmış, Zeyd din arayışı sürecinde başından geçenleri ona anlatmış, Resûlullah ya-

nında bulunan Zeyd b. Hârîse'nin hazırladığı yemeğe onu davet etmiş, ancak Zeyd putlar adına kesilmiş etten yemediğini söyleyerek puta tapanları eleştirmiştir. Hz. Muhammed'in bu konuşmadan sonra kendisine peygamberlik gelinceye kadar hiçbir puta dokunmadığı ve onlar için kurban kesmediği (İbn İshak, s. 98), bazı rivayetlere göre ise putlar adına kesilmiş etten yemediği belirtilmektedir (*Müsned*, I, 189-190; konu hakkında ayrıca bk. a.e., II, 68-69, 89-90, 127; Buhârî, "Menâkıbü'l-enşâr", 24, "ez-Zebâ'ih ve'ş-şayd", 16; Nesâî, "Menâkıb", 13; Ebû Ya'lâ, XIII, 170-172; Taberânî, V, 86-87; Hâkim, III, 216-217; Zehbî, *A'lâmü'n-nübelâ*?, I, 124-135).

Sünnet olan ve Kâbe'yi tavaf eden herkesin Câhiliye Arapları tarafından Hanîf kabul edildiği, Hz. İbrâhîm'in şeriatına ait çok az şeyin bilindiği bir dönemde Zeyd, Câhiliye toplumunda yaygın olan birçok âdet ve uygulamadan uzak durur, zinaya (veya ribâyâ) karşı insanları uyarır, kız çocuklarının diri diri gömülmesini engellemeye çalışır, babaları tarafından gömülme istenen kızların geçimini üstlenir, yetişkin hale gelinceye kadar onlara bakardı. Zeyd'in oğlu Saîd, Hz. Ömer'le birlikte Resûl-i Ekrem'in yanına giderek, "Eğer babam size erişebilseydi iman ederdi, onun başışlanmasını dileyebilir misiniz?" diye sormuş, Resûl-i Ekrem de, "Elbette onun için istiğfar ederim, o tek başına bir ümmet olarak haşredilecektir" cevabını vermiştir (*Müsned*, I, 189-190; İbn İshak, s. 99-100). Resûl-i Ekrem'in bu sözlerinden hareketle Zeyd ve onun gibi muvahhidler fetret ehlinde sayılmış, sahâbî kabul edildikleri halde bazı sahâbe tabakatlarında kendilerine yer verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 189-190; II, 68-69, 89-90, 127; İbn İshak, *es-Sire*, s. 95-100; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 161-162; IV, 383-385; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsned* (nşr. Hüseyin Selîm Esed), Dimaşk-Beyrut 1409/1988, XIII, 170-173; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî), V, 86-87; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 216-217; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), XIX, 493-516; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf*, II, 347-374; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 295-296; Zehbî, *A'lâmü'n-nübelâ*?, I, 124-135; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: es-Siretü'n-nebeviyye*, s. 80-92; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Sa'd), XIV, 297-301; a.mlf., *el-İşâbe*, I, 569-570; Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1982, s. 162-164; İsmail Cerrahoğlu, "Kur'an-ı Kerim ve Hanîfler", *AÜİFD*, XI (1963), s. 81-92; M. Lecker, "Zayd b. 'Amr", *El'* (İng.), XI, 474-475; Metin Yurdagür, "Fetret", *DİA*, XII, 475; Şaban Kuzgun, "Hanîf", a.e., XVI, 36-38.

HALİT ÖZKAN

ZEYD b. DESİNE

(زيد بن الدثنة)

Zeyd b. ed-Desine b. Muâviye
el-Ensârî el-Hazrecî el-Beyâzî
(ö. 4/625)

Sahâbî.

Medineli Hazrec kabilesinin Beyzaoğulları koluna mensuptur. Hz. Peygamber hicretten sonra Zeyd'i Hâlid b. Bükeyr ile kardeş yapmıştır. Zeyd, Bedir ve Uhud gazvelerine de katıldı. Uhud Gazvesi'nden sonra Adal ve Kâre kabilelerinden bir heyet Medine'ye gelerek Resûlullah'a kabilerinde İslâmiyet'in yayılmaya başladığını ve kendilerine dini öğretecek kimselere ihtiyaç duyduklarını söyledi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, hicretin otuz altıncı ayında (Safer 4 / Temmuz 625) aralarında Zeyd b. Desine'nin de bulunduğu yedi (veya on) kişilik bir heyeti Âsım b. Sâbit'in başkanlığında yola çıkardı (Buhârî, "Cihâd", 170, "Megâzî", 10, 13, 28; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 105). Heyetin bir vazifesi de Mekke yakınlarına kadar gidip Kureyş müşrikleri hakkında bilgi toplamaktı. Heyet, Hüzeyl kabilesi topraklarında bulunan Recî' suyuna ulaştığında Lihyânoğulları'ndan 100 kadar okçu ile karşılaştı. Zeyd b. Desine, Hubeyb b. Adî ve Abdullah b. Târik dışındaki sahâbîler onlarla çarpışırken şehid oldu. Ardından Abdullah b. Târik'da öldüren müşrikler Zeyd b. Desine ile Hubeyb b. Adî'yi esir alıp Mekke'ye götürdüler ve Bedir'de öldürülen yakınlarının intikamını almak isteyen Mekkeliler'e köle olarak sattılar. Zeyd b. Desine'yi Safvân b. Ümeyye satın aldı ve onu zincire vurarak hapsetti. Zeyd hapis-te kaldığı sürece geceleri namaz kılip gündüzleri oruç tuttu. Putlar adına kesilen hayvanların etinden yemeyeceğini söyledi. Onun bu davranışını şaşkınlıkla izleyen Safvân, müşriklerin ileri gelenlerinden olup Bedir'de öldürülen babası Ümeyye b. Halef'in intikamını ondan almaya karar verdi. Arkadaşı Hubeyb gibi Zeyd de kendisine yapılan çeşitli eziyetlere katlandı ve dinini terketmedi. Her ikisi de haram aylardan sonra öldürülmek üzere Harem sınırları dışındaki Ten'im (Ye'cec) mevkiine götürüldü. Zeyd öldürülmeden önce iki rek'at namaz kılmak istediğini söyledi. Namazdan sonra müşriklerin dininden vazgeçmesi halinde serbest bırakılacağı yönündeki sözlerle iltifat etmedi. Bu sırada yanına gelen Ebû Süfyân, "Ey Zeyd, Allah aşkına doğru söyle! Şimdi senin yerine Muhammed'in öldürülmesini, böylece evine dönmeyi istemez miydin?" deyince Zeyd

şu cevabı verdi: "Yemin ederim ki şu anda ailemin yanına dönmek bir yana Muhammed'in ayağına bir diken batıp onu incitse gönlüm ona bile razı olmaz." Bu cevap karşısında Ebû Süfyân şaşkınlık içinde şu sözleri söyledi: "Doğrusu Muhammed'e inananların onu sevdiği gibi bir başkasını seven kimseyi görmedim". Zeyd b. Desine, Safvân b. Ümeyye'nin âzatlısı Nistâs tarafından bir ağaca bağlanarak okla şehid edildi (ayrıca bk. RECİ' VAK'ASI).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 294-295, 310-311; Vâkıdî, *el-Megâzî*, I, 354-363; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 53, 55-56; III, 389; VIII, 302; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe* (nşr. Halil Me'mûn Şihâ), Beyrut 1418/1997, II, 243-244; İbn Balaban, *el-İhsân fi takrîbi Şahîhi İbn Hibbân* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1412/1991, XV, 512-513; Zehbî, *Târîhu'l-İslâm: el-Megâzî*, s. 230-235; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 565-566; Köksal, *İslâm Tarihi* (Medine), IV, 14-30; M. Yaşar Kandemir, "Hubeyb b. Adî", *DİA*, XVIII, 266-267; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Recî' Vak'ası", a.e., XXXIV, 510-511.

ZEKERİYÂ GÜLER

ZEYD b. EBÛ ÜNEYSE

(زيد بن أبي أنيسة)

Ebû Üsâme Zeyd
b. Ebî Üneyse er-Ruhâvî el-Kûfî
el-Cezerî el-Ganevî
(ö. 125/743 [?])

Tebeu't-tâbiine mensup muhaddis
ve fakih.

91 (710) yılında doğdu. Aslen Kûfeli olup Benî Ganî b. A'sur'un âzatlısıydı. Daha sonra Cezîre bölgesinin Ruhâ (Urfa) şehrine yerleşti. Rivayetlerine güvenilmeyen Yahyâ b. Ebû Üneyse'nin Zeyd'in kardeşi olduğu bilinmektedir. Bizzat Zeyd'in, "Kardeşim Yahyâ'dan hiçbir şey rivayet etmemin, çünkü o yalancısıdır" dediği nakledilmiştir (Ukaylî, IV, 1505; İbnü'l-Cevzî, III, 191). Zeyd b. Ebû Üneyse Adî b. Sâbit, Amr b. Dînâr, Atâ b. Ebû Rebâh, Abdülmelik b. Umeyr, Câbir el-Cu'fî, Ebû Hâzim Seleme b. Dînâr, Ebû İshak es-Sebîî, Ebû'z-Zinâd, Hammâd b. Ebû Süleyman ve İbn Şihâb ez-Zührî gibi âlimlerden rivayette bulunmuştur. Ancak Hilâl b. Alâ onun Zührî'den hadis işitmediğini söylemiştir. Kendisinden hadis nakledenler arasında hocalarından Fülehy b. Süleyman ile Abdurrahman b. Sâbit b. Sevbân, Ca'fer b. Burkân, Ebû Abdurrahîm Hâlid b. Yezîd el-Harrânî, Ebû Hâlid Yezîd b. Abdurrahman ed-Dâlânî, İbrâhîm b. Cüreyr er-Ruhâvî, Ebû Hanîfe, Ma'kal b. Ebeydullah el-Cezerî, Mâlik b. Enes, aynı zamanda hocası olan Mücâlid b. Saîd el-Hemedânî gibi isimler yer